

Omsorg som kærlighed, arbejde og fag.

*Spor i skandinavisk omsorgsforskning relateret til
sundhed og sygdom, 1980 – 2020*

Helle Timm^{1,2,3}

Mia Jess¹

Anette Lykke Hindhede^{1,4}

Tom Møller^{1,5}

Christina Andersen¹

Kristian Larsen^{1,4}

¹UCSF – Center for Sundhedsfaglig Forskning, Rigshospitalet

²SIF, Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet

³Fakultet for Sundhedsvidenskab, Færøernes Universitet

⁴Afdeling for Sundhedstjenesteforskning, Institut for Folkesundhedsvidenskab,
Københavns Universitet

⁵Afdeling for Almen Medicin, Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns
Universitet

Korresponderende forfatter: Helle Timm: timmm@sdu.dk

Timm, Helle; Jess, Mia; Hindhede, Anette Lykke; Møller, Tom; Andersen, Christina & Larden, Kristian. 2024. Omsorg som kærlighed – Spor i skandinavisk omsorgsforskning relateret til sundhed og sygdom, 1980-2020. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 40, 20-39.

Artiklen sætter fokus på, hvordan skandinavisk omsorgsforskning på forskellige måder har defineret og udforsket omsorg relateret til sundhed og sygdom. Afgrænsningen til Skandinavien og den historiske periode, 1980 – 2020, er begrundet i en samfundsmæssig og velfærdsstatslig udvikling, der danner afsæt for omsorgsforskning fra omkring 1980. Omsorg og omsorgsrelationer i sundhedsvæsenet er i perioden transformeret, så den/de kan være vanskelige at genfinde. Måske fordi omsorg og omsorgsrelationer nu er, italesættes og udforskes som noget andet. Metodisk er artiklen baseret på en selekteret litteraturgennemgang, til dels inspireret af scoping review metoden. Teoretisk er vi inspireret af Ernst Blochs begreb om "spor" og en forståelse af, at "omsorg" over tid er defineret og analyseret på måder, der i konkrete historiske perioder kan ses som henholdsvis u-samtidige og samtidige. Artiklen er koncentreret om tre teoretiske spor; et filosofisk, eksistentielt spor, et samfunds- og kulturteoretisk spor og et pædagogisk, professionsteoretisk spor. Sporene kan ses som traditioner, opstået og udviklet parallelt, men i tæt forbindelse med bestemte fag og discipliner og den samfundsmæssige udvikling. Vi finder, at alle forskerne har fokus på relationen mellem mennesker, og at omsorg inden for hvert spor overordnet forstås og udforskes primært som henholdsvis næstekærlighed, arbejde og fag. Mens næstekærlighed igennem hele perioden nok har været anset for et u-samtidigt begreb i forbindelse med professionelt omsorgsarbejde, så omhandler alle spor ulighed og magt som dimensioner i omsorgsrelationer og –praksis. Et perspektiv i videre teoretisk og empirisk omsorgsforskning kan være at lade sporene inspirere hinanden i højere grad

Care as love, work, and profession. Paths in Scandinavian care research related to health and illness, 1980-2020.

The article focuses on how Scandinavian care research, in different ways, has defined and explored the concept of care in relation to health and illness. The focus on Scandinavia and the historical period, 1980 – 2020, is justified by the social and welfare state development in the Scandinavian countries which form the basis for care research from around 1980. Care and care relationships in healthcare have been transformed during this period and may be difficult to find today. Perhaps because care and care relationships are now verbalized and explored as something else. The article is based on a selected literature review, partly inspired by the scoping review methodology. Theoretically, we are inspired by Ernst Bloch's concept of "paths" and an understanding that "care" over time is defined and analyzed in ways that in concrete historical periods can be seen as respectively non-concurrent and concurrent. The article focuses on three theoretical paths: a philosophical, existential path,

a social and cultural path, and a pedagogical professional path. The paths can be seen as traditions that have arisen and developed in parallel but in close connection with specific professions, disciplines, and societal development. We find that all care researchers focus on the relationship between people, and that care within each path is generally understood and explored primarily as love, work, and profession, respectively. While love throughout the period has been considered a non-concurrent concept in professional care work, all three paths deal with inequality and power as dimensions in care relationships and practices. A further perspective in future theoretical and empirical care research could be to let the different paths inspire each other to a greater degree.

Indledning

Formålet med artiklen er at indkredse, hvad omsorg *er* og kan *være*. Det gør vi ved først i denne indledning at se nærmere på tekster om omsorg. Herudover drejer artiklen sig om centrale spor i den skandinaviske omsorgsforskning i relation til sundhed og sygdom, som den har udviklet sig over en godt 40-årig periode fra ca. 1980 til 2020. Mens den angelsaksiske omsorgsforskning var i gang allerede i 1950'erne og 1960'erne, og havde fokus på omsorgen i hjemmet og familien, så udsprang skandinavisk omsorgsforskning fra ca. 1980 angiveligt af transformationen af omsorg fra kønnet/kvindelig omsorg for mand, børn, syge, svækkede og gamle i familien – til kønnet/kvindelig omsorg som lønarbejde i de velfærdsstatslige institutioner; vuggestuer, børnehaver, private hjem, plejehjem, sygehuse m.v. (Dahl, 1997, Szebehely, 1996).

Artiklen afgrænses til omsorg i relation til voksne og gamle, svækkede og syge mennesker og lønarbejde, og som sådan ikke udvalgte faggrupper i offentlige sundhedsinstitutioner. Vi sætter fokus på forskning, der forsøger at indfange, rumme og perspektivere forholdet mellem omsorg som begreb og praksis samt de institutionelle og samfundsmæssige vilkår for samme. På baggrund af vores viden og erfaring, som sundhedsvidenskabelige og humanistisk-samt samfundsvidenskabeligt skolede forskere, har vi udvalgt tre spor i denne forskning; et filosofisk, eksistentielt spor, et samfunds- og kulturteoretisk spor og et pædagogisk, professionsteoretisk spor. Det væsentligste fravalg omhandler omsorgsforskning blandt børn og unge og omsorgsarbejdet, der foregår i familier, daginstitutioner, skole- og ungdomsinstitutioner. Udvælgelsen af de tre spor samt udvælgelsen af centrale omsorgsforskere, her i skæringsfeltet mellem humaniora-, samfunds- og sundhedsvidenskab, understøttes dog af norske kollegaer, der har haft delvist samme fokus (Førland et al. 2018, Klette et al. 2016).

Vi er inspirerede af filosofen Ernst Blochs begreb om "spor" (Bloch 1985). Vi kunne også have valgt begreber som paradigmer, videnskabsteoretiske afsæt m.v. Begrebet spor angiver dog, at det ikke kun er videnskab, der er på spil, men også praksis, kultur og samfund. Og at alting ikke sker på én gang, men at spor fra fortiden fletter sig ind i nutiden og at andre spor inspirerer visioner for fremtiden, og tages med videre til det 'endnu-ikke', vi kan håbe på. Den aktuelle virkelighed afspejler både det, Bloch kalder 'u-samtidige' og 'samtidige' spor. I det u-samtidige ligger historisk forudgående vilkår, forståelser og praksisformer i forhold til fx omsorg for svækkede og syge, der ikke passer til samtidige vilkår, forståelser og praksisformer. Men Blochs pointe er, at der også i det u-samtidige kan ligge ubrugte muligheder, længsler og mening, der kan knyttes til fremtiden (Andersen 1982).

Som eksempler på relevansen af denne tankegang kan ses studier i relation til vores emne, der alle viser, at forandringer ikke sker på én gang, men snarere som små eller større forskydninger. Fx viser Dahl, hvordan forskellige idealer om henholdsvis omsorg og egenomsorg på hjemmehjælpsområdet i 2000'erne fungerer parallelt og efter den enkelte hjælpers skøn i konkrete situationer (Dahl 2009). På rehabiliteringsområdet viser forskere, hvordan praksis udvikles under påvirkning af både styringslogikker og faglige og civile interesser, der indimellem trækker i forskellige retninger (Bystrup et al. 2018, Harsløf et al. 2019). Og Graven, Petersen og Timm viser, hvordan sygeplejersker og andre på hospice får en eksistentielt orienteret praksis til at spille sammen med en stadigt mere medicinsk praksis (Graven, Petersen & Timm, 2021).

Hvad menes med omsorg?

Ud fra et antropologisk- og sociologisk blik er omsorg vanskeligt at definere abstrakt, hvorfor det, ligesom begreber som kultur og hverdagsliv, nødvendigvis må undersøges konkret (Timm, 2000). Et eksempel herpå er Ann Katrine Soffers etnografiske undersøgelse af læring på sygeplejerskeuddannelsen (Soffer, 2014). Soffer finder at det er muligt for sygeplejestuderende at få basal erfaring med omsorg i læringslaboratorier, og at omsorg i denne kontekst ikke blot handler om tilknytning, men om at kunne balancere mellem nærhed og distance i sygeplejerskers engagement med patienter. Soffer læner sig teoretisk bl.a. op ad den hollandske antropolog og filosof Anne Marie Mol.

Mol definerer, med afsæt i etnografiske studier af livet med diabetes, for det første "care" som en relationel praksis, der omfatter både omsorg og behandling (teknologier):

"Caring, or so it appears, is a matter of attuning to, respecting, nourishing and even enjoying mortal bodies...Thus, caring is a question of 'doctoring': of tinkering with bodies, technologies and knowledge – and with people too." (Mol, 2008, s. 14)

For det andet definerer hun "the logic of care", omsorgslogik, som meget forskellig fra og ofte i modsætning til "the logic of choice", det frie og autonome valg. "Logic of care" refererer til de komplekse måder, hvorpå plejepraksis udfolder sig i hverdagen, og hvordan forskellige aktører, herunder patienter, pårørende og sundhedspersonale, interagerer og forhandler om plejebeslutninger. En central pointe er, at der ikke kommer mere eller bedre omsorg ud af flere og mere frie valg, det vil sige af at forstå og behandle syge mennesker som kunder. Igennem hele sin analyse har hun fokus på ulighed ikke kun i Holland, men også globalt.

Den amerikanske antropolog Elana D. Buch har ligeledes fokus på omsorg i forhold til bl.a. ulighed (Buch, 2018) med empirisk afsæt i ældre og hjemmehjælpere i USA. Buch argumenterer for, at omsorgsarbejde er en form for generativt arbejde, som både bidrager til menneskers uafhængighed (ift. de ældre) og ulighed (ift. hjemmehjælpere - care workers). Denne ulighed er bl.a. knyttet til hjemmehjælpernes dårlige løn og arbejdsvilkår. Forståelsen af omsorg som generativt arbejde retter opmærksomheden mod de historiske og hverdagslige processer som former omsorgsrelationer i forbindelse med hjemmehjælp, og meningen og konsekvensen af disse relationer for både dem, der deltager i dem og for samfundet (Buch, 2018, s.6)

Både Mols' og Buchs empirisk forankrede forståelser af omsorg repræsenterer omsorgsforskning, der på mange måder må siges at være "samtidig", fordi den både er feministisk og omfatter globale uligheds- og policy analyser. Det gælder også amerikaneren og feministen Nancy Fraser, der med sine marxistisk inspirerede analyser viser, hvordan en kapitalistisk logik nødvendigvis prioriterer produktion over reproduktion og dermed sætter de overordnede betingelser for omsorg og omsorgsarbejde (Leonard 2016). Og det gælder den amerikanske professor i politologi og kvindestudier, Joan Claire Tronto, der har kritiseret, at feminister har koblet filosofisk omsorgsetik snævert til kvindekønnet og overset andre globalt udbredte magtstrukturer som global ulighed, klasse og etnicitet i forhold til at give og få omsorg (Tronto 2015).

De samfundsmæssige vilkår for omsorg

I den aktuelle 40-årige periode er vilkårene for omsorg for svækkede, gamle, syge og døende i familien og i institutionerne ændret markant, men ændringerne har naturligvis afsætt i årtierne inden.

I 1960erne var under $\frac{1}{4}$ af voksne danske kvinder på arbejdsmarkedet, mens det i 1990erne var $\frac{3}{4}$ (Dahl & Eriksen 2005). Fra 1960erne steg andelen af offentlige ansatte og den største stigning skete i sundheds-, uddannelses- og socialsektoren (Petersen, Petersen & Christiansen, 2013). Både udgiftsmæssigt og uddannelsesmæssigt var det dog det stadig mere specialiserede og centraliserede sygehusvæsen, der vejede tungest. Kommunalreformerne i først 1970 og siden 2007 reducerede/centraliserede regionale og kommunale enheder til de nuværende fem regioner med ansvar for bl.a. sygehuse og overenskomst med praktiserende læger, og 98 kommuner med ansvar for blandt andet hjemmepleje, hjemmesygepleje og plejehjem. Og Perspektivplan I og II i første halvdel af 1970erne, der begge angik velfærdsstatens strukturelle status og udvikling, blev et væsentligt skridt til at begynde at styre udviklingen af de velfærdsstatslige udgifter – og ydelser (Petersen, Petersen & Christiansen, 2013).

Det var allerede fra 1960erne og 1970erne et vilkår i de skandinaviske lande, at flere mennesker behandles på stadig større hospitaler under mere specialiserede og effektiviserede forhold, på betydelig kortere indlæggelsestid. Strukturelt set er meget pleje og omsorgsarbejde yderligere forskubbet fra behandlings- og plejeinstitutioner til det civile netværk og primærsektoren (Larsen, 2021). Parallelt er opgaverne mellem klassiske og nye faggrupper over perioden også forskubbet eller "task shifted" (Nancarrow & Borthwick 2005). Fra 1991 blev det fx, samtidig med den tiltagende professionalisering og akademisering af blandt andet sygeplejerskeuddannelsen, muligt at uddanne sig til social- og sundhedshjælper og -assistent. Og sygeplejersker har fx i almen praksis og ambulatorier overtaget tidligere lægefaglige opgaver.

Ændringer i opgaverne er også beskrevet i forhold til hjælp og omsorg i eget hjem fra husmor afløser i 1950erne og 1960erne til hjemmehjælpere i 1970erne og 1980erne med relativt få borgerbesøg og fleksibel løsning af alle typer opgaver i og omkring hjemmet (Pedersen og Andersen, 2016). For de efterfølgende årtier beskrives hvordan SOSU-assistenten og -hjælperen arbejder med ydelseskataloger og minutudmålinger på vagter med 30 – 35 borgerbesøg og 100 km kørsel (Pedersen og Andersen, 2016).

Selv om de skandinaviske lande er forskellige (Vallgård, 2009), så har de i en international sammenhæng så mange fælles træk, at der tales om den skandinaviske, socialdemokratiske velfærdsmodel, der udvikledes op igennem det

forrige århundrede og særligt efter 2. verdenskrig (Goul Andersen, 1999). Allerede fra 1970'erne kom velfærdsstaten dog under pres og fra 1980'erne og frem har de statslige institutioner været præget af nye styreformer med fokus på konkurrence både internationalt og nationalt (Pedersen, 2011, Bourdieu, 2018). I den konkurrence har centralisering, stordrift og dokumentation været centrale overordnede styrereds-kaber. Som påpeget af bl.a. Dahl & Eriksen (2005), så medførte neo-liberale styreformer overført fra den private sektor til offentlige institutioner en række dilemmaer i forhold til både omsorg og omsorgsuddannelser. Et eksempel er, at fokus på dokumentation og kvalitet har ført til oplevelser af dårligere kvalitet for både ansatte og borgere (ibid.). Et andet eksempel er statens/det offentliges 'tilbagetrækning' i forhold til omsorgsopgaver; privatisering og individualisering af ansvaret for pleje- og omsorgsarbejde (Larsen 2021, Wacquant, 2010).

Senest har antropolog og arbejdslivsforsker Susanne Ekman (2022) karakteriseret og analyseret vilkårene for at arbejde i de velfærdsstatslige institutioner med metaforer som 'giftig gæld' og 'udpining'. Ekman beskriver et velfærdssystem, herunder et sundhedssystem, hvor alle lader som om, "det fungerer" og 'mere vil have mere', men, hvor alle samtidig presses af urealistiske forventninger og misforholdet mellem krav og ressourcer.

Opsummerende er de spørgsmål, vi søger svar på:

- Hvordan er omsorg (i relation til sygdom og svækkelse) defineret og udforsket som begreb i udvalgte spor i skandinavisk forskning 1980 – 2020?
- Hvordan er definitioner og udforskning relateret til den samfundsmæssige udvikling?

Metode

Artiklen tager, som nævnt i indledningen, afsæt i primært tekster inden for de tre spor, vi, som sundhedsvidenskabelige og humanistisk- samt samfundsvidenskabeligt skolede forskere, har fundet centrale. Der er altså tale om et selekteret overblik over, hvordan omsorg begrebsliggøres inden for tre forskningsspor, og ikke om et systematisk litteraturstudie (jf. Førland et al., 2018, s. 197).

Teoretisk er vi, som også nævnt tidligere, inspireret af Ernst Blochs begreb om "spor" (Bloch, 1985) og af en forståelse af, at omsorg over tid er defineret og analyseret på måder, der i konkrete historiske perioder kan ses som henholdsvis

u-samtidige og samtidige. Med u-samtidige forstår vi, jf. side 3, teoretiske og praktiske samt organisatoriske forståelser af omsorg, der kan synes utidssvarende, men som alligevel indgår og finder en plads i det samtidige. Fx det religiøse i det sekulære, de private hospicer i det offentlige; måder og steder, forankret i tidligere, nu gammeldags, spor, men muligvis også håbefuldt pegende fremad mod noget endnu-ikke, mod mulige (omsorgs)praksisser- og institutioner.

Metodisk har vi kombineret scoping review metoden (Arksey & O'Malley, 2005) med en selekteret litteraturgennemgang og udvalgte perspektiver på omsorg. I forbindelse med identificering og udvælgelse af centrale primærtekster opstillede vi en række inklusions-og eksklusionskriterier, se tabel 1.

Tabel 1. Inklusions- og eksklusionskriterier til udvælgelse af primærtekster

Inklusionskriterier	Eksklusionskriterier
Fokus på omsorg som begreb	Fokus på omsorg i konkret, daglig praksis
Videnskabelige artikler	Ikke fokus på Skandinavien
Bøger	Eksamensopgaver (bachelor, master og speciale) Andre sprog end skandinavisk eller engelsk
Grå litteratur (inklusive ph.d.-afhandlinger)	
Fokus på Skandinavien	
Dansk, norsk, svensk eller engelsk sprog	
Udgivet mellem 1980 – 2020	

I den indledende eksplorative søgefase identificerede vi relevante forskere og relevant litteratur inden for de tre spor med udgangspunkt i vores eget kendskab til omsorgsforskning samt med hjælp fra en informationsmedarbejder. På baggrund af den eksplorative søgefase udarbejdede HT og MJ en foreløbig litteraturliste, som blev diskuteret i projektgruppen indtil der var konsensus om udvælgelsen af centrale omsorgsforskere inden for de tre spor.

I anden søgefase har hver af artiklens forfattere varetaget orientering i - og læsning af - en eller flere af de udvalgte omsorgsforskeres forfatterskab med henblik på at udvælge en eller flere relevante primærtekster. Her har vi igen trukket på egen erfaring med litteraturen samt sneboldssøgning og kontakt med relevante forskere. I forbindelse med læsningen af de udvalgte primærtekster udarbejdede vi et resuméskema (jf. Arksey & O'Malley, 2005), se tabel 2.

Tabel 2. Dataskema til resumering, sammenligning og analyse af tekster

Reference	
Resumé (publikationstype, formål)	
Fagdisciplin	
Periode (som teksten fokuserer på)	
Metode	
Teoretisk ramme	
Definition af omsorg	
Hvordan beskrives vilkår for omsorg i hverdagslivet og/eller i sundhedsvæsenets institutioner/praksis	

Resuméschemaet har fungeret som et værktøj i analysefasen, når vi har søgt 1) at finde ligheder, forskelle og overlap i teksterne og de tre spor, 2) at samle og tematisere vores fund i henhold til forskningsspørgsmål og 3) at syntetisere og præsentere de identificerede temaer i narrativ form.

Tre spor i skandinavisk omsorgsforskning

I det følgende opridses hovedelementer i definitionen af omsorg samt beskrivelse af vilkår for omsorg inden for de tre spor.

Filosofisk og eksistentiel omsorgsforskning – omsorg som tro, håb og næstekærlighed

Dette spor er repræsenteret ved to teoretikere; norske Kari Martinsen (1943-) og finske Katie Eriksson (1943 – 2019). Eriksson er som sådan ikke skandinav, men er alligevel taget med, da hun har præget skandinavisk omsorgsforskning med forankring i sygeplejefaget. De har begge bidraget væsentligt til forståelse af omsorg i relation til sygdom og sygepleje og har haft betydning for praksis og forskning både i og uden for Skandinavien og Norden.

Kari Martinsen har et langt forfatterskab bag sig. Som mange af de omsorgsforskere, der er inkluderet i artiklen, har hun en baggrund som sygeplejerske, men hendes er udvidet med en magistergrad i filosofi og en doktorgrad i historie. Martinsen har beskæftiget sig indgående med omsorg som begreb og fænomen. Hun kan betegnes som en kritisk stemme både i forhold til en teoretisk forståelse af omsorg og i forhold til sygeplejefprofessionen (Førland et al., 2018).

Teoretisk spænder Martinsen vidt og er inspireret af store og meget forskellige tænkere fra Karl Marx til især Knud Ejler Løgstrup samt en række kollegaer med anden faglig baggrund end hendes egen. Denne bredde kan siges at danne afsæt for hendes kritiske stemme, men også – i forlængelse af Blochs teori – en vis teoretisk u-samtidighed. Kari Martinsen beskæftiger sig nemlig med omsorg som et både "før-kulturelt", ontologisk fænomen og et "kulturelt", socialt konstrueret fænomen. På det såkaldte før-kulturelle niveau er mennesker henvist til at være/eksistere med hinanden og til at tage hånd om hinanden i et etisk relationelt afhængighedsforhold. Omsorg defineres som at knytte bånd og indgå i relationer og fordringen – den etiske fordring – om at tage vare på andres liv, ligger angiveligt i et hvert møde og i de såkaldte suveræne livsytringer (herunder tillid, håb, kærlighed) mellem mennesker (Martinsen, 2018, 1990, 1981).

Martinsen skelner mellem vækstomsorg (fx omsorgen for det lille barn) og vedligeholdelsesomsorg (omsorgen for den svækkede, syge, der ikke aktuelt/længere kan tage vare på sig selv). Hendes kritiske stemme har især drejet sig om instrumentalisering af omsorgen, ulighed i adgang til sygeplejerskers omsorg og om at gøre sig fortjent til den omsorgstrængendes tillid (Martinsen, 1990).

Katie Eriksson har i denne sammenhæng særligt bidraget med teori om såkaldt karitativ omsorg (Eriksson, 2018, 1996) og teori om lidelse (Eriksson, 1995). Hendes teoretiske afsæt var filosofisk og i udgangspunktet forenet med kristendom og egne erfaringer, men igennem en lang forskningskarriere også videreudviklet på et empirisk grundlag (Eriksson, 2018).

"Erikssons omsorgsteori er ontologisk forankret i den gamle græske naturfilosofien hvor ethos, dvs. den moralske holdning som fremmer det gode, forstås som medfødt og naturgitt egenskab hos mennesket (Eriksson, 2018)" (Førland et al, 2018, s. 200).

Ethos forbindes med en konkret etisk forpligtelse – til at se den andens lidelse og til at yde omsorg med henblik på lindring.

Det ontologiske udgangspunkt er også, at mennesket udvikler sig i relation til den anden, enten den konkrete anden (i form af et andet menneske) eller den abstrakte anden (i form af en gud). Og at man som medmenneske, og ikke mindst i omsorgsrelationer ('naturlige' eller 'professionelle') er etisk/moralsk forpligtet til at bidrage til hinandens udvikling. Eriksson definerer ikke omsorg, men det at yde omsorg som *"At yde omsorg er at passe, pleje, at lære og lege, at fungere i tro, håb og kærlighed"* (Eriksson, 1996, s. 17).

Erikssons omsorgsteori fungerer primært på et individuelt og relationelt niveau; mellem et 'jeg' og 'den anden'. Men særligt i hendes teori om lidelse relaterer

hun til vilkårenes betydning. Eriksson taler både om livslidelse, sygdoms- (og behandlings) lidelse og plejelidelse, altså lidelse, der kan opstå på baggrund af manglende vilkår for - eller ikke udnyttede vilkår for omsorg (Eriksson, 1995).

Samfunds- og kulturteoretisk omsorgsforskning – omsorg som arbejde

Fokus i det samfunds- og kulturteoretiske spor er især på omsorg som (lønnet) arbejde, omsorgsrelationer, magt og køn, her repræsenteret ved Kari Wærness (1939 -), Karen Christensen (1959-), Hanne Marlene Dahl (1963 -).

Kari Wærness er en norsk sociolog og en af pionererne inden for sociologisk- og kulturteoretisk omsorgsforskning i Skandinavien. Siden 1970'erne har Wærness forsket i omsorgsarbejde med særligt fokus på ældreomsorg og hjemmehjælp (Wærness, 1996, Førland, 2018). Konteksten for Wærness' forskning er de ændrede samfundsmæssige vilkår for familieomsorg og især kvinders rolle, knyttet til velfærdsstatens udvikling.

Ifølge Wærness er omsorg "*något som uppstår i en relation mellan (minst två) människor: den ene (omsorgsutövaren) visar omtanke, omtänksamhet, kärlek,hängivenhet gentemot den andre (omsorgsmottagaren)*" (Wærness, 1980, s. 7). Der kan være tale om en gensidig relation, men oftest er der tale om relationel asymmetri, et ulige magtforhold. Når der er tale om (omsorgs)handlinger som modtageren selv kunne have udført, betegner Wærness dette som personlige tjenester eller personlige service. Når personlige tjenester- eller services udføres for mennesker der dårligt eller ikke kan tage vare på sig selv, definerer Wærness det som omsorgsarbejde (Wærness, 1980). Ved servicetjenester/services er det giveren, oftest kvinder, der underordnes i relationen, imens det ved omsorgsarbejde oftest er modtageren der underordnes giveren (Wærness, 1984). Wærness introducerer desuden begrebet 'omsorgsrationalitet', til at vise at omsorgsarbejde, traditionelt associeret med kvinder, beror på både (med)følelse og rationalitet (Wærness, 1984).

Karen Christensen er en dansk sociolog der, ligesom Wærness, har fokuseret på de relationelle aspekter af omsorg samt omsorg som arbejde med empirisk udgangspunkt i hjemmehjælp. Christensen læner sig op ad Wærness i forståelsen af omsorg som en kvalitet, eller med Christensens ord, "*en normativ dimension ved omsorgsarbejde*" (Christensen, 2017), som er svær at gøre håndgribelig. Ved at undersøge omsorgsarbejde er Christensens intention at vise de øjeblikke hvor omsorgsarbejde udføres med omsorg, for omsorgsarbejde kan ifølge Christensen godt udføres uden omsorg - hvilket også er i tråd med Wærness (Christensen, 2017).

Christensen introducerer i sin tidlige forskning begrebet 'andre-orientering' (Christensen, 1998, Christensen, 2017). Med 'andre-orientering' søger Christensen at begrebsliggøre den usynlige produktion af relationer mellem tjenesteyder- og modtager, når omsorgsarbejde udføres med omsorg. Der er tale om en proces, hvor yderen skal have frihed, tid og fleksibilitet så omsorgsmødet kan udvikle sig til et møde mellem to unikke mennesker, og tjenesteyderen må til dels underkaste sig, ved ikke at forvente en genydelse fra omsorgsmodtageren for sin handling (Christensen, 2017, 1998).

Hanne Marlene Dahl er en dansk omsorgs- og kønsforsker, der i sin tidlige forskning har undersøgt diskursiveringen af omsorg(-sbehov) inden for hjemmehjælp og ældrepleje. Dahl er også inspireret af Wærness i sin forståelse af omsorg som relationel og som et (omsorgs)arbejde, underordnet hvilken samfundsmæssig sfære, det finder sted i, og hvor arbejdet handler om at tage vare på ikke-selvhjulpne mennesker (Dahl, 2000a, 2000b). Dahl kritiserer dog bl.a. Wærness for kun at undersøge omsorg som fænomen, og ikke tage højde for dets diskursive konstruktion (Dahl, 2000a).

I sin nyere forskning, anser Dahl (2019) den hidtidige sociologiske/kulturteoretiske -, eller med Dahls ord 'feministiske', teori om omsorg som utilstrækkelig ift. at belyse, hvad samfundsmæssige-, økonomiske-, demografiske-, og kønsmæssige ændringer har betydet for "*det ændrede dansk (nordiske) landskab for ældreomsorg*" (Dahl, 2019, s. 83). Dahl argumenterer for, at det er nødvendigt at supplere og udvide eksisterende omsorgsteori med de filosofiske og politologiske analytiske begreber "*assemblage, relaterethed, logikker, flerniveaustyring og transnationale diskurser*" (Dahl, 2019, s. 82).

Pædagogisk, professionsteoretisk omsorgsforskning – omsorg som fag

Den pædagogiske, professionsteoretiske omsorgsforskning er sociologisk- og uddannelsessociologisk forskning karakteriseret ved fokus på semiprofessionerne og akademisering af de praktiske social- og sundhedsfag. De tre udvalgte forfattere er her alle danske; Tine Rask Eriksen (1945-), Karin-Anna Petersen (1951-) og Katrin Hjort (1951-2021).

Tine Rask Eriksen er uddannet sygeplejerske og kandidat og ph.d. i pædagogik. Hun har som uddannelsesforsker blandt andet skrevet om kvindesocialisering og omsorgsindens sygeplejeuddannelse. Eriksen har et sociologisk- og kulturteoretisk blik på sygeplejefprofessionen og tager afsæt i Bourdieus praksisteori. Hun har en forståelse af, at socialisering (til sygeplejerske) sker gennem uddannelse (og erhverv). Ifølge Eriksen, er sygeplejeviden erfaringsbaseret og ikke teoretisk

viden. Dette er en udfordring med de ændringer hun observerede i sygeplejefagets institutionelle betingelser fra 1987 til 2002, hvor den mere skolastiske del af studiet var prioriteret. Med bruddet ændrer de studerendes professions omsorgshabitus sig strukturelt set fra en kropslig/sanselig til en sproglig/symbolpræget habitus. Ifølge Eriksen er omsorgsdispositioner lært i kvindelige livssammenhænge i hjemmet og karakteriseret af:

"at være i gang/handle, at varetage en stadig strøm af ikke-strukturerede krav/gøremål; at gentage denne række af gøremål igen og igen; at være til stede kropsligt og mentalt, at tage ansvar for andre; at være til rådighed; at dele andres lidelse; at lindre andres lidelse; at tilsidesætte sig selv" (Eriksen 1992, s. 142-143).

Fra en primær omsorgshabitus fra mor/datter relationer, tilegnes en behandlingsrettet rationalitet i klasseværelset, grundet intensivering, effektivisering og rationalisering (maskulin logik) i uddannelsessystemet (Eriksen, 1992).

Omsorg er ifølge Eriksen en social relation, funderet i et fællesskab og solidaritet. Omsorg har at gøre med forståelse af *den anden*, udviklet via fælles erfaringer. Skal omsorg være ægte, må man anerkende den anden og den andens situation (Eriksen, 1996, s. 41). Behov og erfaringer med omsorg er særligt knyttet til by/land, social baggrund og køn. Eriksen undersøger ikke mindst forskellige klassebestemte omsorgspraksisser med fokus på handlinger, sprog og intuition og rettet mod henholdsvis den enkelte anden eller fællesskabet (Eriksen, 1996).

Karin Anna Petersen er uddannet sygeplejerske og kandidat og ph.d. i pædagogik. Ligesom Eriksen, har Karin Anna Petersen en sygeplejefaglig baggrund og en sociologisk- og kulturteoretisk tilgang til sygepleje som profession med afsæt i Bourdieus praksisteori. Petersen anser, som Eriksen, at det er gennem uddannelse og arbejde at en socialisering til sygeplejerske sker.

Petersen anskuer i sin tidlige forskning teorier om plejepsaksis som omsorgsteorier. Ifølge Petersen eksisterer pleje- og omsorgspraksis dog i sin egen ret uden om eller på trods af teori om omsorg. I forhold til denne forståelse er praktik dermed ikke anvendt teori. At sygepleje er pleje og omsorg af patienten er hverdagstænkning og ifølge Petersen forskningsmæssigt uinteressant. Omsorgsteorier angives at være illusoriske moddiskurser som er opstået med teknificeringen af sygeplejeerhvervet (Petersen, 1993). I sin senere forskning pointerer Petersen at teorier om omsorg ikke er teorier, men filosofier og idealer om pleje- og omsorgspraksis. Pleje- og omsorgsforskningen domineres angiveligt af den medicinske forskningstradition og omsorgsforskning bør udvikles gennem teoriudvikling baseret på observation og interview af den konkrete praksis,

såkaldte praxeologistudier (Petersen, 2013). Petersen efterlyser en deskriptiv teori om omsorg. Den vidensbaserede teknologiske kundskab, som kaldes teori (eksempelvis sygeplejediagnosetænkning og begrundelser for eller tolkninger af, hvad omsorg indebærer) er ifølge Petersen ikke teori reflekteret af praktikerne, men i stedet efterrationaliseringer og derfor ikke det, som i sidste instans generer handling.

Katrin Hjort var professor i pædagogik og uddannelsesforskning på Syddansk Universitet. Gennemgående i hendes arbejde var interessen for forandringerne i de institutionelle rammer for de offentligt ansattes arbejde, eksplicit det, hun kaldte det affektive arbejde (Hjort 2012) dvs. grupper ansat i børneinstitutioner, skoler, hospitaler mm. Hjort definerer det affektive arbejde som:

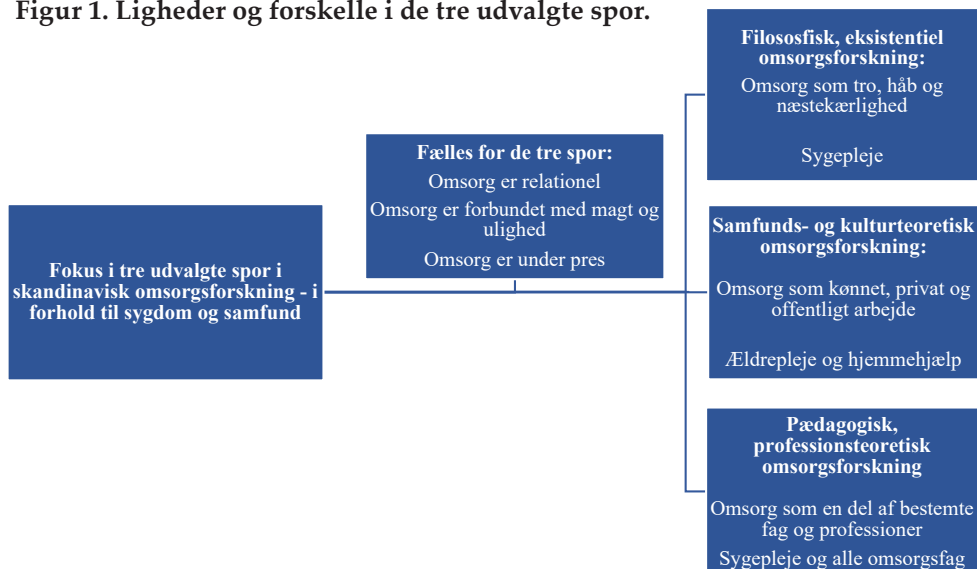
”arbejdet med at producere og regulere affekter, et arbejde, der kan angå udvidelse af menneskers livskapacitet og livspotentialer og som vi har tradition for at benævne relations- eller omsorgsarbejde” (Hjort 2012, s.11).

Hun var optaget af akademiseringen og centraliseringen af uddannelser og vilkårene for omsorgsarbejdet (Hjort, 2005), herunder borgernes kompetencer i forhold til at skaffe sig adgang til omsorg (Hjort, 2012).

Diskussion – omsorg som næstekærlighed, arbejde og fag

Artiklen blev indledt med en nysgerrighed i forhold til forståelser af omsorg og omsorgens vilkår i det aktuelle hverdagsliv og sundhedsvæsen. Det ledte os til at se på, hvordan skandinavisk omsorgsforskning i de seneste 40 år har defineret omsorg og set på vilkårene for den. Vi har afgrænset omsorgsforskning til tre spor, som både adskiller sig og er overlappende, se figur 1.

Figur 1. Ligheder og forskelle i de tre udvalgte spor.

Teoretiske forståelser af omsorg

I alle tre spor forstås omsorg som et relationelt begreb – omsorg er noget, der findes og/eller konstrueres og/eller praktiseres i relation(er) mellem mennesker. Og i alle tre spor forbindes relationer og praksis med magt og ulighed, om end dette udfoldes i meget forskellig grad.

Martinsen og Eriksson, der her repræsenterer det første spor, valgte på hver deres måde i første omgang at gribe tilbage til en ontologisk og filosofisk inspireret forståelse af omsorg som et grundlæggende menneskeligt fænomen, en etisk fordring og en moralsk forpligtelse.

Omsorgsbegrebet, som det udfoldes i dette filosofiske, eksistentielle og delvist teologiske spor, kan i Blochs forstand karakteriseres som u-samtidigt i forhold til de to henholdsvis social konstruktivistiske og post-strukturalistiske spor. Og dog ser vi, at Wærness (1996) og Christensen (2017) i det andet spor er optaget af kvaliteten i og den normative dimension ved omsorgsarbejdet, og at Eriksen (1996) i det tredje spor taler om "ægte" omsorg.

I det andet spor, det samfunds- og kulturteoretiske, her repræsenteret ved Wærness, Christensen og Dahl, blev taget afsæt i den konkrete historiske bevægelse fra en kønnet, familieorienteret omsorg for blandt andre gamle, syge og svækkede til kønnet omsorg som lønarbejde. At tage afsæt i omsorg som kønnet arbejde var/er historisk relevant i det senmoderne velfærdssamfund, hvor omsorgsopgaverne er blevet forrykket mellem det private og det offentlige, men både ude og hjemme

først og fremmest blev/bliver varetaget af kvinder. Et samtidigt spor, en samtidig forskning, der blandt andet har udforsket omsorgsarbejdet i forhold til de positioner og den magt/afmagt som køn, fag/profession, svækkelse og sygdom giver de involverede.

Forskere i det tredje spor, det pædagogiske og professionsteoretiske, her repræsenteret ved Eriksen, Pedersen og Hjort, har særligt været optaget af uddannelse til og praksis i det professionelle omsorgsarbejde. Et ligeledes samtidigt spor, en samtidig forskning i en historisk periode, hvor de mellemlange videregående uddannelser til fag, der har med mennesker og omsorg at gøre, eksploderede i antal og omfang.

Vilkår for omsorg

Måske lidt overraskende viser det sig også, at samtlige teoretikere/forskere, vi har inddraget i dette studie, der reelt omfatter en periode på næsten et halvt århundrede, overordnet set har haft et fælles udgangspunkt; oplevelsen af, at omsorgen er under pres – i hverdagslivet og i de samfundsmæssige institutioner.

Hvis vi sætter samtlige tekster ind i en tidslinje, så er de næste spørgsmål; hvad skete der dér for ca. 40 år siden og frem til nu, som på tværs af videnskaber og discipliner skabte/skaber en nysgerrighed og et behov for forskning i omsorg? Og hvad er perspektivet for videre omsorgsforskning? Det første har vi kun antydningssvis svaret på i denne artikel. Det andet kan vi måske delvist finde svar på i en fornyet nordisk interesse for forskning i omsorg, jf. dette og andre temanumre og aktuelle antologier m.v. (Hansen, Dahl og Horn, 2022, Zechner et al, 2022).

U-samtidighed, samtidighed og endnu-ikke

Med Blochs terminologi kan vi nok konkludere, at omsorgen som selvstændig dimension – eller kerneydelse – i det offentlige sundheds- og sygdomsarbejde er blevet u-samtidig. Omsorg mellem mennesker, forstået som ontologisk forudsætning for udvikling og heling, er i stort omfang erstattet af neo-liberale idealer om individuelle valg og et individuelt ansvar for både sundhed og sygdom. Det senmoderne samfunds omsorg for den syge borger er angiveligt inkluderet i et effektiviseret, standardiseret, brugerinvolverende og patienttilfredshedspræget sundhedsvæsen, som fx Annemarie Mol (2008) problematiserer det.

Teoretisk har vi tilladt os at kalde den filosofiske, eksistentielle omsorgsforskning for delvist u-samtidig, og den samfunds- og kulturteoretiske og pædago-

giske, professionsteoretiske omsorgsforståelse og udforskning i den her valgte periode for samtidig.

Men netop fordi samfund bevæger sig, må teori om og udforskning af et fænomen og et begreb som omsorg også bevæge sig – fra det samtidige, til noget endnu-ikke, ved evt. at gribe ud efter det u-samtidige.

Vi ser – måske præget af vores egen interesse – et voksende fokus på omsorg og omsorgens vilkår i forhold til børn, syge og gamle. Og vi ser at denne interesse fortsat bevæger sig i forskellige spor, konkret i forhold til fx sygepleje kan ses på den ene side programmer for "Fundamentals of Care" (Kitson et al, 2019, Feo et al, 2018) og på den anden side en afpudsning af en filosofisk og åndelig eksistentiel forståelse af omsorg (Birkler, 2023).

Martinsen har i nyere bøger (Martinsen, 2018, Kjær & Martinsen, 2015) introduceret begrebet "det hellige" i betydningen af de rum og de situationer, hvor mennesker konfronteres med og finder mening i eksistentielle og alment menneskelige grundvilkår som fødsel og død.

Begreber som næstekærlighed, lidelse og det hellige finder aktuelt kun plads i institutioner eller fagligheder, der har nichestatus i det etablerede sundhedsvæsen, som fx hospicer, kirkerum og blandt præster, psykologer m.fl. – men de er der og kan være til inspiration i videre forskning. Måske er der med afsæt her et særligt grundlag for at se omsorg som andet og mere end arbejde, og omsorgsrelationer som gensidige, dvs. relationer, hvor alle involverede deltager i konstruktionen af identitet og kultur (Timm, 2000).

I en nyere artikel pointerer Christensen og Wærness (2021) at den historiske og samfundsmæssige udvikling har medført at omsorgsarbejdets traditionelt "kvindelige" praksisser nedvurderes og adskilles fra omsorgsarbejdets mere medicinske/professionelle elementer. Omsorgsarbejdet er fragmenteret og udføres af forskellige faggrupper, hvilket yderligere indskrænker mulighederne for omsorgsrationalitet – altså fokus på omsorgen i sig selv (Christensen & Wærness, 2018).

Her kunne vi foreslå samtidige empiriske analyser af, hvem, hvorfor og hvordan, der aktuelt uddannes til fag, der også skal yde omsorg. Analyser, der fx tager afsæt i samtidige teorier om kønsidentitet, migration og uddannelse (jf. Buch 2018, Tronto 2015). Og udforskning af, hvad det meningsfulde ved i 2023 at uddanne sig til og/eller at praktisere social- og sundhedshjælp eller sygepleje er – eller ikke er.

I Blochs forståelse sker forandringer med afsæt i dels utilfredshed med givne vilkår, jf. her vilkår for omsorg i det aktuelle samfund, dels håb om noget andet,

noget endnu-ikke. Teoretisk tror vi på, at fremtidig omsorgsteori og -praksis vil være tjent med at tænke u-samtidige og samtidige forståelser af omsorg sammen i meget højere grad.

Konklusion og perspektiv

Skandinavisk omsorgsforskning de sidste ca. 40 år har på tværs af videnskabelige og faglige udgangspunkter taget afsæt i en kritik og utilfredshed med vilkårene for at få og give omsorg til mennesker/borgere i mellem. Forskningen har empirisk særligt drejet sig om omsorg for ældre, omsorg udført af hjemmehjælpere, og sygeplejersker samt uddannelse. Forskningen beskæftiger sig overordnet - og med forskellige videnskabsteoretiske afsæt - med omsorg som relation præget af henholdsvis næstekærlighed, arbejde og fag.

Med artiklen er vi blevet lidt klogere på de skandinaviske rødder, vi kan trække på i videre forskning, både teoretisk og empirisk. Med de tre valgte spor, har vi vinklet analysen lidt anderledes end fx vores norske kollegaer (se Klette et al 2016, Førland et al 2018), men vi når frem til lignende overordnede perspektiv: fremtidig forskning og udvikling må inspireres på tværs af eksisterende teoretiske og empiriske tilgange. Vi foreslår at fremtidig forskning både:

- Forstår omsorg som næstekærlighed, arbejde og fag
- Omfatter analyser på mikro-, meso- og makro niveauer
- Funderes i både teori og empiri

Og som forskerne i alle tre skitserede spor har gjort det, rækker vi hermed ud til skandinaviske og nordiske kollegaer og forskningsmiljøer med interesse for omsorg og omsorgens vilkår.

Litteratur

- Andersen, J.E (1982) Håb og Utopi – Ernst Blochs utopiske projekt. I: Andersen, J.E, Nielsen, N.K, Stounbjerg, P., Thomsen, H.J. (red). *Ernst Bloch – en introduktion* (s. 37-56). Århus: Modtryk.
- Arksey, H. & O'Malley, L. (2005). Scoping studies: towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*, 8, 1, 19-32. <https://doi.org/10.1080/1364557032000119616>
- Birkler, J. (2023). *Omsorg. Når menneskelighed er et arbejde*. København: Munksgaard.
- Bloch, E. (1985). *Spor*. København: Tiderne Skifter.
- Bourdieu, P. (2018). *On the state: Lectures at the Collège de France, 1989-1992*. Cambridge, UK: Polity Press.

- Buch, E. (2018). *Inequalities of Aging: Paradoxes of Independence in American Home Care*. New York: New York University Press.
- Bystrup, M.R., Larsen, K., Hindhede, A.L., Pallesen, H., Aadal, L. & Feiring, M. (2018). Outline of the History of Neurorehabilitation in Denmark – A Sociological Perspective. *Praktiske Grunde. Nordisk Tidsskrift for Kultur- og Samfundsvidenskab*, nr. 3-4, 2018, 5-28. [http://www.praktiskegrunde.dk/2018/praktiskegrunde\(2018-3+4c\)bystrup-et-al.pdf](http://www.praktiskegrunde.dk/2018/praktiskegrunde(2018-3+4c)bystrup-et-al.pdf)
- Christensen, K. (2017). *Omsorg og arbejde. En sociologisk studie af ændringer i den hjemmebaserede omsorg*. Bergen: Universitetet i Bergen. <http://hdl.handle.net/1956/16162>.
- Christensen, K. (1998): Andre-orientering & offentligt omsorgsarbejde. *Tidsskrift for Velfærdsforskning*, vol. 1, nr. 2, 1998, 82-97.
- Christensen, K. & Wærness, K. (2018). Long-term services in Norway. A historical sociological perspective. I: Christensen, K. & Pilling, D. (red), *The Routledge Handbook of Social Care Work Around the World* (s. 15-28). London & New York: Routledge.
- Dahl, H. M. (2019). Et forandret landskab for ældreomsorg. *Politica - Tidsskrift for politisk videnskab*, 51(1), 82-101. http://politica.dk/fileadmin/politica/Dokumenter/politica_51_1/dahl.pdf
- Dahl, H. M. (2012). Omsorg, styring og køn gennem tavshed og italesættelse. I: *Kvinder, Køn og Forskning*, nr. 3 2012, 52-59. <https://doi.org/10.7146/kkf.v0i3.28142>
- Dahl, H. M. (2009). New Public Management, Care and Struggles about Recognition. *Critical Social Policy*, 29(4), 634-654. <https://doi.org/10.1177/0261018309341903>
- Dahl, H.M. (2000a). *Fra Kitler til Eget Tøj – Diskurser om professionalisme, omsorg og køn*. Ph.d.-afhandling, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Dahl, H.M. Perceptive and Reflective State? (2000b). *European Journal of Women's Studies*. 7, 4, 475-494. <https://doi.org/10.1177/13505068000700415>
- Dahl, H. M. (1997). Mellem kærlighed og arbejde: Omsorgsteori - Traditioner og centrale temaer. *Kvinder, Køn og Forskning*. 6, 2, 56-65. <https://doi.org/10.7146/kkf.v0i2.28475>
- Dahl, H. M. & Eriksen, T. R. (2005). Introduction: Dilemmas of Care in the Nordic Welfare State. I: T. R. Eriksen & H.M. Dahl (red.), *Dilemmas of Care in the Nordic Welfare States: Continuity and Change* (s. 1-14). Aldershot: Ashgate
- Det Ethiske Råd (2021). *Omsorg i Sundhedsvæsenet*. København: Nationalt Center for Etik
- Ekman, S. (2022). *Giftig gæld og udpint velfærd*. København: Gyldendal
- Eriksen, T. R. (1992). *Omsorg i forandring*. København: Munksgaard.
- Eriksen, T. R. (1996). *Livet med kræft i et støtte- og omsorgsperspektiv*. København: Munksgaard.
- Eriksson, K. (2018). *Vårdveten-skab. Vetenskap om vårdandet – det tidlösa i tiden. Samlingsverk af Katie Eriksson*. Stockholm: Liber.
- Eriksson, K. (1996). *Omsorgens idé*. København: Munksgaard.
- Erikson, K. (1995). *Det lidende menneske*. København: Munksgaard.
- Feo, R., Conroy, T., Jangland, E., Muntlin Athlin, A., Brovall, M., Parr, J., Blomberg, K. & Kitson, A. (2018). Towards a standardized definition for fundamental care: A modified Delphi study. *Journal of Clinical Nursing* 27, 11-12, 2285-2299. <https://doi.org/10.1111/jocn.14247>
- Førland, O., Alvsvåg, H. & Tranvåg, O. (2018). Perspektiver på omsorgsforskning. *Tidsskrift for Omsorgsforskning* 4 (3), 197-214. <https://doi.org/10.18261/issn.2387-5984-2018-03-02>
- Goul Andersen, J. (1999). Den Universelle velfærdsstat under pres – men hvad er universalisme? *Tidsskriftet Grus*, nr. 56/57, 20. Årgang, 1999, 40-62.
- Graven, V., Petersen, A. & Timm, H. (2021). Hospice Care. Between Existential and Medical Hope. *Mortality*. 26(3), 326-342. <https://doi.org/10.1080/13576275.2020.1803249>

- Hansen, S.R. (2006). Den totale smerte. *Klinisk Sygepleje*, 20(2), 15-23. <https://doi.org/10.18261/ISSN1903-2285-2006-02-03>
- Hansen, L.L., Dahl, H. M. & Horn, L. (2022). *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*. Bristol: Policy Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2321kf8.6>
- Harsløf, I., Poulsen, I., & Larsen, K. (2019). *New dynamics of disability and rehabilitation: Interdisciplinary perspectives*. Singapore: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-7346-6>
- Hviid Jacobsen, M. (2013). The Cultural Construction and Deconstruction of Death – Changing Cultures of Death, Dying, Bereavement and Care in the Nordic Countries. Introduction. I: Hviid Jacobsen, M. (red.), *Deconstructing Death. Changing Cultures of Death, Dying, Bereavement and Care in the Nordic Countries* (s. 11-26). Odense: Syddansk Universitetsforlag
- Hjort, K. (2005). *Professionaliseringen i den offentlige sektor*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Hjort, Katrin (2012). *Det affektive arbejde*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Kaspersen, L.B. & Nørgaard, J. (2015). *Ledelseskriser i konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag
- Kitson, A., Carr, D., Conroy, T., Feo, R., Grønkjær, M., Huisman-De Waal, G., Jackson, D., Jeffs, L., Merkley, J., Muntlin Athlin, Å., Parr, J., Richards, D. A., Sørensen, E. E. & Wengström, Y., (2019). Speaking up for Fundamental Care: The ILC Aalborg Statement. *BMJ Open*. 9, 12, 6 s. doi: 10.1136/bmjopen-2019-033077
- Kjær, T.A. & Martinsen, K. (2015). *Utenfor tellekanterne*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Klette, T., Kleiven, T., Kalfoss, M.H., Halvorsrud, L. & Owe, J. (2016). Omsorgens innhold og mangfold: Fenomenet omsorg sett fra et flerfaglig perspektiv. *Tidsskrift for Omsorgsforskning* 2 (1), 12-23. <https://doi.org/10.18261/ISSN2387-5984-2016-01-05>
- Larsen, K. (2021). *Sundhedskapital: investeringer i kroppen*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Lehn-Christiansen, S., Livent, A., Dybbroe, B., Holen, M., Thualagant, N., Aamann, I.C. & Nordenhof, B. (2016). *Ullighed i sundhed: Nye humanistiske og samfundsvidenskabelige perspektiver*. Frederiksberg: Frydenlund Academic
- Leonard, S. (2016). Capitalism's Crisis of Care. A Conversation with Nancy Fraser. *Dissent*, Fall 2016. <https://www.dissentmagazine.org/article/nancy-fraser-interview-capitalism-crisis-of-care/>. (Besøgt 29/11-23)
- Martinsen, K. (2018). *Bevegelig Berørt*. Bergen: Fagbokforlaget
- Martinsen, K. (1990). *Moderne omsorgsbilleder*. Oslo: Gyldendal
- Martinsen, K. (1981). Omsorgens filosofi og omsorg i praksis. *Sygepleien* 1981;68(8), 4-10.
- Mol, A. (2008). *The logic of Care. Health and the problem of patient choice*. London & New York: Routledge.
- Nancarrow, S. A., & Borthwick, A. M. (2005). Dynamic professional boundaries in the healthcare workforce. *Sociology of health & illness*, 27(7), 897-919. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2005.00463.x>
- Nielsen, N.K. Revolution og arv – en introduktion til Ernst Blochs historieteori. I: Andersen, J.E, Nielsen, N.K, Stounbjerg, P., Thomsen, H.J. (red). *Ernst Bloch – en introduktion* (s. 57-76). Århus: Modtryk.
- Overgaard, A.E. (2011). Mødet med lidelse hos uheldelig syge eller døende mennesker – set i et omsorgsteoretisk perspektiv. I: Dalgaard, K.M. & Hviid Jacobsen, M.(red), *Humanistisk Palliation. Teori, metode, etik og praksis* (s. 236 – 254). København: Hans Reitzels Forlag

- Pedersen, D. & Andersen, I-E. (2016). *Ældreplejen gennem to generationer*. København: Munksgaard
- Pedersen, K.O. (2011). *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag
- Petersen, J.H., Petersen, K., Christiansen, N.F. (2013). *Dansk velfærdshistorie. Velfærdsstaten i tidehverv. Bind V. Perioden 1973-1993*. Odense: Syddansk Universitetsforlag
- Petersen, K. A. (2013): Viden, teori i, for og om sygepleje, sygeplejeforskning og -videnskab i Danmark. I: Hundborg, S., & Lynggaard, B. (red), *Sygeplejens fundament* (s. 769-782). København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Petersen, K. A. (1993): At konstruere en teori om sygepleje. I: Ramhøj, P. (red), *Overvejelser og metoder i sundhedsforskningen* (s. 35-55). København: Akademisk Forlag,
- Soffer, A. (2014). Tracing detached and attached care practices in nursing education. *Nursing Philosophy* 15(3), 201-210. <https://doi.org/10.1111/nup.12052>
- Szebehely, M. (1996). Om omsorg og omsorgspraksis. I: Eliasson, R (red.). *Omsorgens Skiftninger. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen*. Lund: Studentlitteratur.
- Timm, H. (2000). Omsorg i et hverdagslivsperspektiv. *Tidsskriftet GRUS nr 61/2000, 74-87*.
- Tronto, J. (2015).
- Vallgård, S. (2009). Sundhedspolitik i de skandinaviske lande. I: Glasdam, S. (red.), *Folkesundhed – i et kritisk perspektiv* (s.166-187). København: Dansk Sygeplejeråd, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
- Wacquant, L. (2010). Crafting the neoliberal state: workfare, prisonfare, and social insecurity. *Sociological forum, Vol. 25, No. 2, 197-220*.
- Wærness, K. (1996). Omsorgsrationalitet. Reflexioner över et begrepps karriär. I: R Eliasson (red), *Omsorgens Skiftninger* (s. 203-220). Lund: Studentlitteratur
- Wærness, K. (1984). The Rationality of Caring. *Economic and Industrial Democracy, 5(2), 185–211*. <https://doi.org/10.1177/0143831X8452003>
- Wærness, K. (1980). Omsorgen som lønarbete. *Kvinnovetenskaplig tidsskrift, nr. 1, 1980, 6- 17*.
- Zechner, M., Näre, L., Karsio, O., Olakivi, A., Sointu, L., Hoppania, H. & Vaittinen, T. (2022). *The politics of Ailment. A New Approach to Care*. Bristol: Policy Press.